

УДК 316.324.6

Л. М. ХИЖНЯК, К. В. ХИЖНЯК

ГРОШОВА КУЛЬТУРА У ВЗАЄМОДІЇ «СУСПІЛЬСТВО – ІНФОРМАЦІЯ – ПРИРОДА»

У статті розглянуто грошову культуру як форму зв'язку індивіда (групи, спільноти) з Природою. Розкрито роль таких принципів ставлення до Природи в умовах грошової культури, як: прагматизм, ринкова корисність, максимізація прибутку, економізація у використанні природних ресурсів, калькуляція та мінімізація витрат на екологічну безпеку. Компенсаторним механізмом виступає екологічне волонтерство. Показано, що саме в контексті грошової культури має відбуватися пошук механізмів, інструментів, способів інформаційного, в тому числі соціологічного, супроводу контактів між різними суб'єктами з питань Природи, Людини й Суспільства.

Ключові слова: грошова культура, інформація, комунікація, природа, екологічна свідомість, екологічна поведінка, екологічна політика, культура споживання.

Екологічна модернізація в сучасному українському суспільстві відбувається на тлі палаючих смітників і нестійкої та багатоваріантної екологічної свідомості: відзначається суперечність між гостротою екологічних проблем і низькою проблематизованістю проблеми взаємодії Суспільства й Природи. Усвідомлення екологічної небезпеки та необхідності управління екологічними ризиками має зазвичай локальний і фрагментарний характер; в інформаційному просторі циркулює багато екологічної інформації та мало екологічного знання, яке ще й соціально розподілено. При цьому ставлення до Природи багатоаспектне, воно формує світогляд, створює норми й стереотипи екологічної поведінки. Гостро відзначається також дефіцит управлінських технологій вирішення екологічних проблем. У сучасному світі відбувається перехід від вивчення різних аспектів взаємодії Природи, Людини й Суспільства в умовах ринку до технологізації цієї взаємодії за участю грошей. Приклад технологізація ставлення до грошей продемонстрував У. Берг, який змодельював процес створення банками грошей, щоб розкрити, з одного боку, принципи функціонування фінансової системи в сучасному ринковому суспільстві, а з іншого – показати, що трактування сутності грошей і процес їх створення все більше стає не стільки економічним, скільки політичним [1]. На питання: «Як у сучасному суспільстві робляться гроші?» – спробував відповісти Н. Фергюсон [18]. Зауважимо, що технологічне знання про розвиток системи «Природа – Людина – Суспільство» все ще затребуване переважно в межах громадянського суспільства, і практично не виказують зацікавленість у ньому політики, чиновники й бізнесмени. При цьому останні в межах соціально відповідального бізнесу активно декларують свою екологічно відповідальну поведінку. Цінність Природи стає феноменом масової свідомості, але в різних соціальних середовищах і культурах розуміється по-різному, що актуалізує пошук ме-

ханізмів, інструментів, способів інформаційного, зокрема соціологічного, супроводу комунікацій між різними суб'єктами з питань Природи, Людини й Суспільства. Одним із таких механізмів та одночасно регуляторів виступає грошова культура.

Основні лінії впливу грошової культури на особистість і суспільство визначив Г. Зіммель [5]. Науковці вказують на амбівалентність уявлень про гроші, їх універсальність і силу перетворення [11]. Концептуальне осмислення множинності грошей, здійснене В. Зелізер, дозволило розкрити їх різні можливості [6]. Важко переоцінити соціокультурний контекст грошей [4]. Так, Ю Зубок і В. Чупров провели порівняльні оцінки ступеня зв'язку загроз природно-екологічної, техногенної, інформаційної, соціокультурної безпеки із соціальними ризиками й з'ясували, «яким чином природні, техногенні, інформаційні, соціокультурні загрози в середовищі існування перетворюються в соціальні ризики, виражені в зниженні якості життя, зростанні соціальної напруженості, вимушеної міграції, соціальної невизначеності» [7, с. 57].

Автор О. Яницький навіть запропонував почати розробку нової галузі науково-практичного знання – міждисциплінарного вивчення критичних станів соціобіотехнічного середовища проживання. Виділений цим ученим предмет дослідження включає також соціологічне знання, а саме: «сили, що генерують подібні ситуації; їх диспозиція, ресурси і політична міць; ціннісні орієнтації, стратегія, тактика і репертуар дій акторів; ступінь і форми зміни цього середовища та його мешканців; вивчення посткритичних станів місцевих громад і політика їх реабілітації» [22, с. 145]. Варто погодитися з О. Яницьким щодо чинників успішності запропонованого ним проекту, серед яких «постійна взаємодія представників природничих і гуманітарних дисциплін, тісний контакт держави і громадянського суспільства; здатність міждисциплінарних колективів поперемінно грати роль інсайдера і аутсайдера щодо конкретної критичної ситуації; тривалий перманентний моніторинг її еволюції» [Там само]. Виділену предметну область ми пропонуємо доповнити грошовою культурою, яка на особистісному та інституційному рівнях багато в чому визначає стан соціобіотехнічного середовища проживання.

Продовжимо розгляд факторів актуалізації теми цієї статті. Практики екологічної освіти та екологічного виховання до цього часу не враховують фактора грошової культури у сфері екології, свідченням чого є те, що в навчальній літературі цей аспект екологічної проблеми все ще не висвітлюють [2]. Види соціальної поведінки, що опосередковані грошима, активно вивчають науковці. Проте відсутнє розуміння механізмів, через які екологічна поведінка потрапляє в тенета грошової культури і як захищається від неї.

Мета статті – розкрити роль грошової культури як регулятора взаємодії «Суспільство – Інформація – Природа».

Функціонал грошей умовно поділяють на три групи, а саме: економічні, соціальні та культурні функції, – які історично й ситуативно зумовлені низкою чинників (передусім економічними, соціальними та культурними). Разом з тим походження грошей, їх вплив на розвиток ринкової економіки й ринкового суспільства наразі піддаються переоцінці. Показовою в цьому аспекті є стаття Г. Шотаєвича під назвою «Чому гроші – це більше, ніж засіб обігу?» [21]. Гроші вмонтувалися в культуру, самі сформували власну культуру, заповнили сучасний комунікативний простір, під впливом новітніх інформаційно-комунікативних технологій набули форми віртуальних грошей.

Грошова культура виступає способом нормативно-ціннісного освоєння дійсності, що опосередкований грішми як соціальним інститутом і відображає характерний для індивіда, групи, спільноти, суспільства в цілому спосіб думок і спосіб дій у межах ринкової економічної культури. Щодо співвідношення грошової культури й економічної культури, то ми виходимо з того, що «грошова культура стає невід’ємною частиною економічної культури країн з ринковою економікою, але при цьому зберігає свою своєрідність у кожному суспільстві і являє собою відкриту і відносно автономну, своєрідну систему. Ця своєрідність може базуватися як на різних рівнях економічного розвитку країн, типах ринкової економіки, так і на особливостях менталітету населення, а також на національно-державній специфіці окремих суспільств» [18].

Людство зіткнулося з експансією грошової культури. Нами узагальнені риси цієї експансії на пострадянському просторі, а саме: «недостатня відкритість теми грошей на рівні суспільної свідомості за наявності в людей вираженої символічної жаги грошей за мети задоволення своїх численних потреб; обмеженість грошового регулювання з боку легальних соціальних та економічних інститутів; недостатній досвід основної маси населення соціального спілкування на ринковій основі шляхом застосування грошових коштів, низький рівень знань законів обігу грошей; структурування цінностей праці навколо питань грошової винагороди; зумовленість соціальних настроїв стабільністю грошового благополуччя родини (окремого індивіда); формування в значній частини населення за рахунок реклами штучних потреб, задоволення яких провокує жагу грошей, наживи; різноманітність грошових типів особистостей, що в умовах грошової культури прямо не детерміновано рівнем благополуччя, статусом особистості, а виступає результатом впливу чисельних чинників у процесі соціалізації індивіда та його повсякденного існування у світі грошей; сприйняття грошової культури має особливості переважно в гендерному аспекті й передачі досвіду між поколіннями» [19].

У структурі грошової культури умовно виділяють «заощаджувальну, споживацьку, дохідну, нагромаджувальну, кредитну, інвестиційну, страхову, добродійну та фіскальну культури» [10, с. 2]. Однак кумулятивний

ефект грошової культури складається не тільки з її впливу на різні види економічної поведінки, а також з поєднання екологічної свідомості та екологічної поведінки. Нищівний вплив на Природу має культура споживання, в яку не закладено ресурсозбережувального ставлення до природних ресурсів. Особливо це стосується демонстративного споживання, у якому функціональність задоволення потреб відходить на другий план. Серед множини функцій грошової культури наразі актуалізуються інформаційна та комунікативна, завдяки яким діалог у системі «Суспільство – Інформація – Природа» може стати проривом у вирішенні екологічних проблем сучасності як на глобальному, так і на локальному рівнях.

У контексті грошової культури можна пояснювати низку явищ у взаємодії «Суспільство – Природа», що наразі описуються такими поняттями, як: екологічний ризик, екологічна безпека, екологічна криза, екологічна загроза, екологічна катастрофа, екологічна модернізація, екологічна експертиза. Справа не тільки в тому, що гроші виступають ресурсом вирішення екологічних проблем, а їх відсутність часто обмежує можливості профілактики кризових екологічних станів. Визначивши предметне поле соціології грошей, О. Лимаренко дійшов такого висновку: «Гроші не можуть повністю витіснити такі найважливіші соціальні регулятори, що забезпечують відтворення громадського порядку, як мораль, право, традиція. Але і закрити очі на претензії «великих грошей» монополю панувати в системі владних відносин і визначення мети, на агресивне вторгнення грошей і грошових відносин в соціокультурний простір не можна, а отже, не можна обмежуватися лише економічним аналізом ролі грошей у соціальній історії суспільства» [9, с. 4]. Однак економічне в грошовій культурі в сучасному ринковому суспільстві все ще домінує й виявляється в низці принципів ставлення до Природи.

Зауважимо, що в умовах грошової культури, як правило, домінують прояви економізму в різних сферах суспільного життя (у тому числі екологічній), а саме: прагматизм, ринкова корисність, максимізація прибутку, економізація у використанні природних ресурсів; калькуляція та мінімізація витрат на екологічну безпеку. Прагматизм включає орієнтацію на ефективність екологічної дії, одержання від неї позитивного результату. Ринкова корисність акцентує увагу на прибутковості екологічної діяльності. Максимізація прибутку має на меті таку екологічну діяльність, що дозволяє раціонально розподілити ресурси за економічними критеріями. Економізація у використанні природних ресурсів включає насамперед оцінювання природокористування з точки зору економічних критеріїв. Калькуляція та мінімізація витрат на екологічну безпеку включає розрахунок витрат на екологічні заходи шляхом їх мінімізації. Доречним є таке зауваження: «Гроші, які використовуються для раціональних інструментальних актів обміну, не вільні від соціальних обмежень» [12, с. 55]. І це знаходить своє підтвердження на практиці. Наразі відбулося визнання того, що економіза-

ція природокористування має межі. Це втілюється в концепції, яка поєднує економізацію природоохоронної діяльності та екологізацію економіки. Більше того, науковці вважають, що економізація ставлення до природи й екологізація економіки мають стати основою еколого-економічної політики сучасної держави, яка зорієнтована на сталий розвиток [14].

При цьому виникає питання: що протистоїть руйнівному впливу грошової культури на природокористування та екологічну ситуацію? Відповідь на це питання вже дала соціальна практика у вигляді волонтерських екологічних ініціатив, волонтерської активності у сфері природоохоронної діяльності. Екологічний волонтер за своєю роллю й значущістю є важливим актором в екологічній сфері життя, особливо в збереженні навколишнього середовища [15].

В одному з найбільш ґрунтовних навчальних видань, призначених для підготовки сучасних волонтерів для участі у вирішенні актуальних проблем у різних сферах (у тому числі екологічній), проведено аналіз українського законодавства, що регулює волонтерську діяльність. Автори підкреслюють, що суттєвими ознаками волонтерської діяльності відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність», є безоплатність (безкорисливість), добровільність, соціальна спрямованість [20, с. 41]. Зокрема, О. Уманська обґрунтовано доводить, що волонтерська діяльність у сучасному українському суспільстві має низку особливостей, серед яких значущими є такі: «високий рівень ініціативності та незалежності діяльності волонтерських структур; становлення волонтерських структур як організацій громадянського суспільства, що професійно задовольняють певні потреби; прихід багатьох волонтерів не з структур громадянського суспільства, а з різних сфер професійної діяльності, зокрема, ІТ-технологій, підприємництва тощо; певна «вимушеність» волонтерських ініціатив – наслідок недостатньої ефективності державних інститутів або обмеженості ресурсів держави» [16].

Окреслимо деякі проблемні поля в соціологічному вивченні впливу грошової культури на Природу.

1. Екологічна соціологічна експертиза в умовах грошової культури. Сучасну екологічну ситуацію дослідники характеризують як глобальну антропогенну екологічну кризу. Передбачити й запобігти її негативним соціальним наслідкам можуть екологічно грамотні управлінські рішення, які базуються на експертному науковому знанні, зокрема соціологічному. Взаємодія між Суспільством і Природою концентрується навколо екологічної модернізації, що лежить в основі державної політики та ідеології екологічного руху в західних країнах (є набір інструментів розв'язання екологічних проблем, розроблені принципи взаємодії різних учасників, програми державної екологічної політики, методи промислового екоменеджменту тощо). Разом з тим зауважимо, що грошова культура актуалізувала економізацію через інструментальне ставлення до будь-якої людської діяльності. Справедливим видається висновок О. Ільїна: «Сьогодні наука стала ми-

слитися не як експертна область накладення заборон на ту чи іншу діяльність і попередження про наслідки, а як інструмент збільшення благ, які потрібно збільшувати слідом за зростаючими потребами» [8, с. 139].

2. *Грошова культура й охорона навколишнього середовища*. Зокрема, О. Ільїн вказує на актуалізацію трьох взаємопов'язаних проблем сьогодення, а саме: «1) екологічна ситуація, що пов'язана з колосальним забрудненням природного середовища; 2) кінечність природних ресурсів; 3) марнотратство, властиве культурі споживання» [8, с. 140–141]. Лунає заклик використати екологічні норми (разом з іншими нормами) як запобіжник негативного впливу людини на Природу. Так, А. Овруцький серед шести основних напрямів антиспоживчої практики виділяє обмеження споживання екологічними, інвайронменталістськими суспільними нормами (практика підтримки здорового навколишнього середовища, здорового харчування, безпеки утилізації речовин і товарів) [13].

3. *Грошова культура й екоментальність*. Панування економізму в грошовій культурі вплинуло на економічну й екологічну масову свідомість, воно має багатогранні наслідки. Влучно про це написав О. Ільїн: «Проективно-конструктивне ставлення до світу, втілене в спробі контролю людиною навколишнього її середовища, його перетворення, привело не тільки до звільнення людини від природи, а й до виникнення антагонізму «антропність – природність». Людина як частина природи протистоїть природі, обравши саму себе як мірк всіх речей. Сьогодні людська діяльність з перетворення природи перейшла допустимі для природи межі» [8, с. 137].

4. *Грошова культура й екотуризм («зелений туризм»)*. Екотуризм як нова форма подорожі на природу, з одного боку, формує відповідну екоментальність, зорієнтовану на екологічну відповідальність людини, збереження та відтворення Природи, а з іншого – певним чином руйнує економізм грошової культури внаслідок відмови від виключно прагматичного ставлення до Природи.

5. *Соціологічний супровід впровадження в соціальну практику екологічної етики*. Наразі зберігається актуальність розробки та впровадження в соціальну практику екологічної етики, подолання суперечностей між біоцентризмом і антропоцентризмом. Серед стратегій подолання антропоцентризму виділяють такі, як: патоцентризм, біоцентризм, радикальний фізіоцентризм [3]. Соціальна ціна грошової культури визначається готовністю суб'єктів екологічних відносин до діяльності в умовах етичних принципів цієї культури. Демонстрація екологічної культури виключно на економетричних принципах, тобто без етичної складової, визнається антигуманною, руйнівною як для суспільства, так і для Природи. Нові моделі екологічної поведінки в умовах цифрового суспільства також зазнають впливу грошової культури, зокрема через інституціоналізацію електронних грошей у віртуальному комунікативному просторі. Дотримання в конкретному суспі-

льстві в конкретному часопросторі відповідних етичних норм здатне унеможливити негативний вплив на екологічну поведінку комерціалізації природокористування на шкоду відтворення Природи.

Висновки. Культуроперетворювальний вплив людини на Природу здійснюється через грошову культуру, що стала важливим соціальним регулятором суспільних відносин у різних сферах. Наразі спостерігається збереження основних ліній впливу грошової культури на особистість і суспільство (за Г. Зіммеlem). Разом з тим підвищилася роль таких принципів ставлення до Природи в умовах грошової культури, як: прагматизм, ринкова корисність, максимізація прибутку, економізація у використанні природних ресурсів; калькуляція та мінімізація витрат на екологічну безпеку. Руйнівному впливу на систему відносин «Суспільство – Інформація – Природа» з боку економізму грошової культури може, на наш погляд, у наші дні протистояти лише популяризація екологічного волонтерства. Адже волонтерські програми базуються на безоплатній діяльності й мають виражену соціальну спрямованість. У сучасному світі проблеми взаємодії в системі «Суспільство – Інформація – Природа» не можна розглядати поза експансії грошової культури. При цьому кумулятивний ефект впливу грошової культури виявляється через екологічну свідомість та екологічну поведінку, а також екологічну політику. Саме в контексті грошової культури має відбуватися пошук механізмів, інструментів, способів інформаційного, зокрема соціологічного, супроводу контактів між різними суб'єктами з питань Природи, Людини й Суспільства. Урахування грошової культури як соціального регулятора допоможе й у подоланні дефіциту управлінських технологій вирішення екологічних проблем сучасності.

Подальші наукові розвідки мають зосередити увагу на вивченні співвідношення глобального й локального у взаємодії Грошової культури, Природи, Інформації та Суспільства.

Список використаної літератури

1. Берг У. Как делаются деньги? Философия посткредитного капитализма. Москва: AdMarginem Press, 2018. 312 с.
2. Брик Я. А., Говорун Н. В., Дементьев В. В., Лащук О. М., Мельник О. В. Школа волонтерів: навч. посіб. / за заг. ред. Г. С. Скитьової. Київ, 2016. 166 с.
3. Дубовий В. І., Дубовий О. В. Екологічна культура: навч. посіб. Херсон: Грінь Д. С., 2016. 256 с.
4. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія: монографія. Київ: Лібра, 2010, 416 с.
5. Зарубина Н. Н. Деньги как социокультурный феномен. Москва: Анкил, 2011. 200 с.
6. Зиммель Г. Философия денег. *Теория общества. Сборник*. Москва: КАНОН-пресс-Ц: Кучково поле, 1999. С. 309–383.
7. Зелизер В. Социальное значение денег. Деньги на булавки, чеки, пособие по бедности и другие денежные единицы. Москва: ГУ ВШЭ, 2004. 284 с.
8. Зубок Ю. А., Чупров В. И. Угрозы в трансформирующейся среде обитания как фактор социальных рисков: прогнозирование и регулирование. *Социологические исследования*. 2017. № 5. С. 57–67.
9. Ильин А. Н. Культура общества массового потребления. Критическое осмысление: монография. Омск: Изд-во ОмГУПУ, 2014. 208 с.

10. Лимаренко А. П. Социология денег. Минск: Изд-во БГУ, 2014. 208 с.
11. Мельниченко А., Киричок А. Грошова культура населения в контексті дослідження соціальних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 2. С. 1–2.
12. Никитин А. П. Божественное и дьявольское в деньгах. *Вестник Томского государственного университета Философия. Социология. Политология*. 2014. № 2 (26). С. 105–113.
13. Никитин А. П. Значение денег в традиционном типе общества: социокультурный аспект. *Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки»*. 2014. № 3. С. 51–57.
14. Овруцкий А. В. Морфология антиконсюмеристских движений: источники, направления, практики. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2011. Т. XIV. №. 5 (58). С. 89–98.
15. Поплавська Ж., Поплавський В. Економічні аспекти екологізації. *Вісник НАН України*. 2005. С. 26–34.
16. Сивцева В. М. Роль экологического волонтерства в сохранении окружающей среды. *Концепции фундаментальных и прикладных научных исследований*: сб. статей по итогам Международной научно-практической конференции. Уфа: Агентство международных исследований, 2017. С. 175–178. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32169916> (дата обращения: 22.09.2019).
17. Уманська О. Волонтерство в Україні. URL: <http://uwcfoundation.com/ua/blagotvoritelnost-v-ukraine/volonterstvo-v-ukraini> (дата звернення: 21.09.2019).
18. Фергюсон Н. Восхождение денег. Москва: Астрель, 2010. 431 с.
19. Хижняк Л. М. «Грошова культура» в соціологічному вимірі. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. праць. Харків: Вид. центр Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна, 2002. С. 350–352.
20. Хижняк Л. М. Экспансия денежной культуры в постсоветском обществе. *Российское общество и социология в XXI веке: социальные вызовы и альтернативы*: тезисы докладов и выступлений на II Всерос. социологическом конгрессе: в 3 т. Москва: Альфа-М, 2003. Т. 1. С. 505–506.
21. Шотаевич Г. Д. Почему деньги – это больше, чем средство обращения. *Общественные науки и современность*. 2017. № 6. С. 147–157.
22. Яницкий О. Н. Критические состояния среды обитания: методологические и теоретические проблемы. *Полис. Политические исследования*. 2015. № 5. С. 145–159.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2019.

Хижняк Л. М., Хижняк К. В. Денежная культура во взаимодействии «Общество – Информация – Природа»

В статье денежная культура рассматривается как форма связи индивида (группы, сообщества) с Природой. Раскрыта роль таких принципов отношения к Природе в условиях денежной культуры, как: прагматизм, рыночная полезность, максимизация прибыли, экономизация в использовании природных ресурсов; калькуляция и минимизация расходов на экологическую безопасность. Компенсаторным механизмом выступает экологическое волонтерство. Показано, что именно в контексте денежной культуры должен происходить поиск механизмов, инструментов, способов информационного, в том числе социологического, сопровождения контактов между различными субъектами по вопросам Природы, Человека и Общества.

Ключевые слова: денежная культура, информация, коммуникация, природа, экологическое сознание, экологическая поведение, экологическая политика, культура потребления.

Khyzhniak L., Khyzhniak K. Monetary Culture in Interaction «Society-Information-Nature»

In the article monetary culture is considered as a form of connection of an individual (group, society) with Nature. It is shown how the cultural influence of man on Nature is carried out through the money culture, which has become an important social regulator of social relations in different spheres. The authors proposed in the context of monetary culture to explain a number of phenomena in their interaction «Society - Nature» in a complex and systematic way, which are now described by such concepts as: environmental risk, environmental security, environmental crisis, environmental threat, environmental catastrophe, environmental modernization, environmental expertise. The article focuses on the preservation of the main lines of influence of monetary culture on the individual and society (for G. Simmel). At the same time, the role of such principles of attitude to Nature in the conditions of monetary culture as pragmatism, market utility, profit maximization, economization in the use of natural resources; calculation and minimization of costs for environmental safety has increased. New models of environmental behavior in a digital society are also affected by the monetary culture, in particular through the institutionalization of electronic money in the virtual communication space. The social price of monetary culture is determined by the readiness of the subjects of ecological relations to work in the conditions of this culture. It is proved that in the modern world the problems of interaction in the system «Society-Information-Nature» can not be considered outside the expansion of monetary culture. In this case, the cumulative effect of the influence of monetary culture is manifested through environmental consciousness, environmental behavior, and environmental policy. It is in the context of monetary culture that the search for mechanisms, tools, ways of informational, including sociological, support of contacts between different subjects on issues of Nature, Man and Society should take place. Taking into account the monetary culture as a social regulator will help in overcoming the deficit of management technologies for solving environmental problems of our time. The authors identified the following up-to-date topics of sociological research: monetary culture and environmental protection; monetary culture and ecotourism (green tourism); ecological sociological expertise in the conditions of monetary culture; sociological support of introduction of ecological ethics into social practice.

Key words: *monetary culture, information, communication, nature, ecological consciousness, ecological behavior, ecological policy, culture of consumption.*